

A TUDOMÁNSZABADSÁG VÉDELMI TÁRGYA: A TUDOMÁNY ÉS ANNAK FOGALMA

STIPTA ZSUZSA *

A tanulmány tárgya a tudományszabadság tárgyát képező tudomány és annak fogalmi elemzése, mind tudományelméleti, mind tudományszociológiai aspektusok figyelembe vételével. A tudomány fogalmának elemzését követően vizsgálja a szerző a tudományszabadság alkotmányjogi alapjait, amely körvonalazza a tudományszabadság tárgyát, hordozóit és tartalmát is.

Kulcsszavak: tudomány, tudományszabadság, Alkotmány, tudományelmélet, tudományszociológia.

The purpose of the essay is first of all, to define science, the subject of the freedom of science, by means of elements of science theory and science sociology. Second of all, after analysing the definition of science the author examines the constitutional legal basis of the freedom of science. That is what describes the subject, the performers and the content of the freedom of science.

Keywords: science, freedom of science, constitution, science theory, science sociology.

1. Bevezetés

A tudomány szabadsága nemzetközileg elfogadott alkotmányos alapjog,¹ amelyet a nemzeti alkotmányok többsége is figyelembe vesz. A tudományszabadság magában hordozza a tudomány autonómiáját, amelynek jelentését érdemes vizsgálat alá vetni. Annak érdekében, hogy pontosabban körülhatároljuk e jog tartalmát, először azt szükséges tisztázni, mit is jelent maga a tudomány. A tudomány adja ugyanis e szabadság „védelmi tárgyát”, tehát elemzésünket azzal kell kezdeni, hogy mi kerül alkotmányos védelem körébe.

A tudomány fogalmának körülírása megteremti számunkra az alapot arra, hogy egyfajta definíció segítségével képet alkossunk a tudományszabadság koncepciójáról, figyelembe véve néhány általános – jelen esetben még egyelőre nem alkotmány-specifikus – alkotmányjogi megközelítést is. E tanulmány célja egy további kutatás megalapozása, amelynek tárgyát a tudomány szabadságának nemzetközi és hazai – alkotmányos és alkotmánybírói – értelmezése és komparatív elemzése képezi.

* Dr. STIPTA ZSUZSA
egyetemi tanársegéd
Miskolci Egyetem ÁJK, Alkotmányjogi Tanszék
3515 Miskolc-Egyetemváros
jogstizs@uni-miskolc.hu

¹ *Charter of Fundamental Rights of the European Union* (2000/C 364/01) Article 13 Freedom of the arts and sciences: „The arts and scientific research shall be free of constraint. Academic freedom shall be respected.”

2. A tudomány fogalma

2.1. Tudományelméleti megközelítés

A tudomány fogalmát több szempontból közelíthetjük meg, e definíció-alkotó vizsgálat során tudományelméleti és szociológiai szempontokat egyaránt alkalmazhatunk. A tudomány fogalmára vonatkozó elméleteket a teljesség igénye nélkül mutatom be, csupán felvilágosítva néhány lényeges elméleti megközelítést, amely a későbbiekben elősegítheti a tudomány-fogalom alkotmányjogi megközelítésének elemzését.

Ahhoz, hogy eljussunk a tudomány mibenlétéhez, először érdemes olyan kisebb fogalmi egységeket vizsgálni, mint például a tudás. A filozófiai hagyomány a „tudást” gyakran hozza összefüggésbe a „hit” és a „vélekedés” jelenségével. Már Platón különbséget tett „episztémé” (tudás) és „doxa” (vélemény) között, az elsőt csalhatatlannak tartotta, az utóbbit nem tekintette annak, jóllehet Platón mindkettőt képességnek tartotta.² Kant „A tiszta ész kritikája” című művében az igaznak tartás három formája közt tett különbséget: a „vélekedés” sem objektíven, sem szubjektíven nem elégséges igaznak tartás, hiszen mindenkor társul hozzá bizonyos kétely, de az a remény is, hogy miközben a gondolatokkal játszunk, megjeljük az igazságot. A „hit” szubjektíven elégséges, de objektíven elégtelen igaznak tartás, ellentétben a tudással, amely objektíven is elégséges.³

A tudás fogalmának vizsgálata után rátérhetünk a tudomány mibenlétének elemzésére. A tudomány egyrészt az emberi megismerés egyfajta módja, másrészt e tevékenység eredménye.⁴ A tudományos megismerés ítéletekből áll, mint ahogyan a mindennapi, a tudományos ismerést megelőző közönséges ismeret is. Ezért szükséges annak vizsgálata, hogy mi a tudományos megismerés sajátos kritériuma. A kérdés úgy is feltehető, hogy mi alakítja az ismerést tudományos megismeréssé, vagy – ahogyan a görögök fogalmaztak – a doxát episztémévé. A közönséges és a tudományos gondolkodás mind célját, mind eszközeit illetően különbözik egymástól. A tudományos ismeret abban különbözik a közönséges, tudományelőtti ismerettől, a pusztá vélelmentől, hogy oly ítéletekből áll, melyeket igazolni, indokolni, okaiban bizonyítani tudunk, mivel ezekhez az ítéletekhez tudatosan és kritikai eljárással jutottunk.⁵

Ezek alapján a tudománynak elsődleges célja, hogy a világról olyan gondolati képet nyújtson, amely hozzájárul a világnak önmagából való megértéséhez. A tudomány alapvető célja tehát az igazság,⁶ amely a valóságnak⁷ (legalábbis részlegesen) megfelelő ismeretrendszer jellemzője. A tudomány elengedhetetlen feltétele emellett, hogy az objektivitásra törekszik. A tudománynak érdegmentesnek is kell lennie, abban az értelemben, hogy nem engedhető meg olyan személyes érdekérvényesítés, amely torzításokhoz, hamisításokhoz

² PLATÓN: *Az állam*. Ötödik könyv. 141–145.

³ HÁRSING László: *Bevezetés a tudományelméletbe*. Bíbor Kiadó, Miskolc, 1999. 15.

⁴ HÁRSING László: *Tudományelméleti kisenciklopédia*. Miskolc, 1999, 180.

⁵ KORNIS Gyula: *Bevezetés a tudományos gondolkodásba*. Budapest, 1922, 10.

⁶ J. D. Bernal hasonlóan fogalmaz a tudomány fogalmát illetően: [Die Funktion der Wissenschaft] „besteht darin, ein Weltbild aufzubauen, das den Erfahrungstatsachen entspricht.” J. D. BERNAL: *Die soziale Funktion der Wissenschaft*. Akademie Verlag, Berlin, 1986, 28.

⁷ A valóságról Berényi Dénes a következőket mondja: „Az ember emberségét adná fel, ha nem érdeklődne az őt körülvevő valóság iránt, ha nem próbálná ezt a valóságot megismerni és feltárni a művészet eszközeivel éppen úgy, mint a tudomány eszközeivel.” BERÉNYI Dénes: *Ember és tudomány a XX. század utolsó évtizedeiben*. Magvető Kiadó, Budapest, 1986, 22.

vezethet.⁸ Weber vizsgálta a tudomány teljesítményét, amely szerint a tudomány – többek között – rendelkezésre bocsátja a gondolkodás módszereit, eszközeit és iskoláját, emellett „világosságot” nyújt a hallgatóknak.⁹ E gondolatmenetnél már előtérbe kerül a tudomány kapcsolata a tanítással és tanulással, amelyről a későbbiekben még beszélünk.

Thomas Kuhn elméletében¹⁰ a „tudomány” terminus elsősorban a nyilvánvaló haladást mutató területekre korlátozódik. Sehol sem tűnik ki ez oly világosan, mint azokban a vizsgálatok vitáiban, amelyeknek az a tárgya, hogy egyik vagy másik jelenkori társadalomtudomány valóban tudomány-e.¹¹ Hasonló viták zajlottak le olyan területek paradigma előtti korszakaiban, amelyeket ma egyértelműen tudománynak tekintenek.¹² Kuhn szerint a tudományos közösség úgy működik, hogy a paradigmaváltás révén képes a lehető legtöbb problémát a lehető legpontosabban megoldani.

2.2. A tudomány különválasztása más fogalmaktól

Mivel fentebb már említést tettünk arról, hogy a tudomány több más fogalommal is kapcsolatba hozható, ezért érdemes a tudományt fogalmilag is elkülöníteni e hasonló jelenségek-től. A tudomány, ahogyan már azt jeleztem, az ókorban kapcsolatba került a „hit” és „vélekedés” fogalompárral, ezért már Platón is törekedett arra, hogy elválassza egymástól e kategóriákat.

A hit-tudomány fogalompárossal kapcsolatban Kornis kijelenti, hogy „a tudomány a vallásos kötöttség elutasítása értelmében előfeltevés nélküli, a maga részéről nem ismeri a csodát és kinyilatkoztatást”.¹³ A vélemény is jól elhatárolható a tudománytól, mint ahogyan azt Weber is állítja, hiszen szerinte a tudományos ismeret abban különbözik a közönséges, tudományelőtti ismerettől, a puszta véleménytől, hogy oly ítéletekből áll, melyeket igazolni, indokolni, okaiban bizonyítani tudunk, mivel ezekhez az ítéletekhez tudatosan és kritikai eljárással jutottunk.¹⁴

E két fogalompáron kívül azonban a tudomány kapcsán olyan más jelenségeket is meg kell említenünk, mint pl. a művészet. A művészet elsősorban az ember érzelmi szférájának alakításával járul hozzá személyiségének formálásához. A művészeti tudás arra teszi az

⁸ KORNIS 20. passim.

⁹ Max WEBER: *A tudomány és a politika mint hivatás*. Kossuth Kiadó, Budapest, 2004, 46.

¹⁰ Thomas Kuhn forradalmasította a tudománytörténetet és tudományelméletet *A tudományos forradalmak szerkezete* c. művével. Kuhn bevezette a „normál tudomány” fogalmát, amelyet a paradigmák jellemeznek, tehát az adott kutatási terület jogos problémái és módszerei, azaz az adott tudomány szabályrendszere. A válság vagy tudományos anomália kezdetével azonban elmosódik a paradigma, és ennek következtében lazulnak a normál kutatás szabályai. Ekkor következnek be az ún. „tudományos forradalmak”, amelyen Kuhn a tudomány fejlődésének azokat a nem kumulatív eseményét érti, melyek során valamely paradigma szerepét részben vagy egészen átveszi egy vele összeegyeztethetetlen, új paradigma. ld. még bővebben: LAKI János: *A tudomány természete. Thomas Kuhn és a tudományfilozófia történeti fordulata*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2006, 16–27.

¹¹ Fehér Márta 1984-ben csatolta összegzését Kuhn: *A tudományos forradalmak szerkezete* című művének magyar kiadásához. Fehér szerint „a tudomány azonban nem pusztán a valóság, a természet „visszatükrözésére” (leképezésére, leírására) alkalmas eszköz. Több ennél. Az ember önkifejeződésének egyik eszköze, a világhoz való viszonyulásának egy módja is. S mint ilyen, lényegileg történelmi-társadalmi, közösségi jellegű.”

¹² Thomas KUHN: *A tudományos forradalmak szerkezete*. Osiris Kiadó, Budapest, 2000, 165.

¹³ WEBER 39.

¹⁴ KORNIS 10.

alkotót képessé, hogy művével élményt nyújtson, kiemeljen a mindennapiság világából, egyes esetekben érzelmi megrendülést (katarzist) váltson ki. A tudomány az igazságok végtelen rendszerét, a művészet a „szép-értékeket” akarja megragadni, azt, ami a dolgokban tipikus és örök. A tudomány eszköze a fogalom, a művészeté a szemlélet. A művészet az általánost a különös alakjában ábrázolja; a tudomány a különöst az általános, vagyis a fogalom formájában. A tudomány a valóságot akarja visszatükrözni, amint van; a művészet a valóságot törekszik alakítani úgy, hogy eszményeinek megfeleljen. Egy közös azonban fellelhető e két jelenségben. „A tudomány magáért a tudományért” elv ugyanaz, mint „a művészet magáért művészetért”: mindkettőnek autonómiája van, melyet a haszon szempontja el nem homályosíthat.

A művészetén kívül még említendő az ideológia és a tudomány kapcsolata. Az ideológiák az esetek többségében nyíltan vagy burkoltan meghatározott társadalmi csoportok (népek, osztályok, rasszok) irányában elkötelezettek, vagyis csoportérdekek eszmei kifejezői. Ezek az érdekelkötelezettségek értéktételezések formájában fejeződnek ki. Az ideológia olyan normatív befolyásolást igyekszik a tudományra gyakorolni, amely gátolja a tudományos jelleg kibontakozását. Éppen ezért az ideológia sajnos nem mindig különül el élesen a tudománytól, főleg a társadalom- vagy humántudományoktól, amely azonban az adott vizsgálat tudományosságát veszélyezteti.¹⁵

2.3. A tudomány fajtái

A tudomány változatai között is érdemes különbséget tennünk. Tudományon belül beszélhetünk formális tudományról (olyan tudásterületekről, amelyeket gondolati vagy absztrakt objektumok alkotnak, pl. matematika), illetve faktuális tudományról (ebben az esetben a tudomány objektumainak legalább egy része ténylegesen létező vagy reálisan lehetséges). Ez utóbbi csoport is – területük jellege szerint – tovább osztható természet- és társadalomtudományokra. Adekvátabb azonban előbb kutatási céljuk szerint kognitív vagy alaptudományokra¹⁶ és operatív vagy alkalmazott tudományokra (pl. kohászat, gyógyszerteran, orvostudomány) bontani őket.

A tudományos megismerés összes területe képes felmutatni azokat a közös tulajdonságokat, amelytől egy adott terület tudomány lesz. E területek ennek megfelelően alapvetően azonos világképet feltételeznek, jól igazolt és megbízható módszereket alkalmaznak. Fontos különbség azonban az alaptudományi és alkalmazott tudományi kutatás között, hogy az elsőktől csak új eredményeket, a másodiktól azonban meghatározott célra hasznosítható eredményeket várunk.¹⁷ Valamely tudomány „alkalmazásán” kétféle dolgot érthetünk. Először is azért alkalmazhatjuk egy elméleti tudomány eredményeit, hogy ezzel más elméleti tudományos problémát megoldjunk (pl. a matematikát alkalmazzuk fizikai problémák megoldására, a kémiát a szervezet fiziológiai működésének magyarázatára). Másodszer az elméleti ismeretek alkalmazása az élet gyakorlati céljainak megvalósítására szolgálhat. Így jönnek létre a technikai tudományok.¹⁸

¹⁵ HÁRSING¹ 19. passim.

¹⁶ Az alaptudományt másképpen még hívhatjuk kognitív tudománynak is. E tudományok kutatási területe a valóság szférája, vagyis az alaptudomány valóságos létezőket és összefüggéseket kutat vagy legalábbis olyanokat, amelyekről feltételezhető, hogy valóságosak vagy ilyenek lesznek.

¹⁷ HÁRSING¹ 100. passim.

¹⁸ KORNIS 195.

2.4. A tudomány szociológiai aspektusai

A tudomány hasznosságának kérdésével eljutottunk arra a pontra, ahol érdemes szociológiai aspektusból is megvizsgálni a tudomány kérdéskörét. Ehhez először Robert Merton klasszikusnak számított tudomány-szociológiai megközelítését említem, amely a tudomány szociológiai elemeit helyezi előtérbe. Merton ugyanis a tudományt négy elem segítségével definiálja: a kommunalizmus (minden tudományos ismeret elérhető kell, hogy legyen tudományos vita folytatására), az univerzalizmus (a tudomány minősége egyfajta interszjektív kontroll alá kerüljön), az érdeknélküliség (bármely pénzbeli vagy egyéb jellegű materiális érdek hiánya), végül a szervezett szkepticizmus (bármely tudományos eredmény kétségbe vonására legyen lehetőségünk).¹⁹

A tudomány és társadalom közötti kölcsönhatás szempontjából a tudományt kétféleképpen értelmezhetjük. Az első szempont szerint a tudomány mindössze a valóság felfedezésével,²⁰ szemlélődve (kontemplatíván) operál. E tudomány célja, hogy a tapasztalati tényeknek megfelelően építse fel azt a világgépet, amelyet nem veszíthet szem elől. Mindeközben a vizsgálódásoknak akár – már fentebb említett – gyakorlati haszna is lehet, de nem feltétlenül, hiszen e tudomány célja nem a haszon elérése. A második felfogásban azonban már a hasznossági elem dominál; ebben az esetben a valóság egy eszköz ahhoz, hogy elérjük a végecél, a hasznosságot.²¹ Vekerdi László vizsgálja a hasznosíthatóság sine qua non-ját, és kijelenti, hogy míg a természettudományi és technikai kutatásokban rendszerint jelentkezik valami anyagi haszon, addig a társadalomtudomány kutatásaiban többnyire nincs efféle haszon.

A szociológiai nézőpontú vizsgálatot azonban nemcsak a tudományos ismeret (hasznosságának) oldaláról végezhetjük. A tudomány esetében ugyanis megfigyelhetünk egy olyan társadalmi területet, ahol a tudósok speciális munkája folyik. A tudomány „munkaorientált” jelenségként történő értelmezését hívjuk kognitív megközelítésnek. Ezzel szemben létezik a tudomány szociális²² vizsgálata is, amely során a tudomány társadalmi területként fogjuk fel. Ebben a szociális (társadalmi) értelemben a tudomány részegységeit vesszük figyelembe.²³

A tudomány ezen kívül rendszernek is felfogható, amely lehet külső, illetve belső szisztema. Míg a külső rendszerben a tudomány viszonyítási pontja az egész társadalom, addig a tudomány belső rendszere a tudás átadását és cseréjét, a tudóst és az ő identitását, felelősségét és kompetenciáját jelenti.²⁴ E felfogás szerint a tudomány látens funkciói az identitás

¹⁹ Robert K. MERTON: Science and Technology in a Democratic Order. *Journal of Legal and Political Sociology* 1 (1942), 115–126.

²⁰ Berényi Dénes ezt a következőképpen írja le: „Az ember emberségét adná fel, ha nem érdeklődne az őt körülvevő valóság iránt, ha nem próbálná ezt a valóságot megismerni és feltárni a művészet eszközeivel.” BERÉNYI Dénes: *Ember és tudomány a XX. század utolsó évtizedeiben*. Magvető Kiadó, Budapest, 1986, 22.

²¹ BERNAL: 28.

²² A német Grundgesetz-ben található tudomány szabadság (Art. 5 Abs. 3 GG) értelmezése során Blankenagel a következőképpen fogalmaz: „Der Schutz scheint sich auf vier Dinge zu erstrecken: Kunst, Wissenschaft, Forschung und Lehre.“

²³ Alexander BLANKENAGEL – Wissenschaftsfreiheit aus der Sicht der Wissenschaftssoziologie: Zugleich ein Beitrag zum Problem der Privatuniversität. P. Badura, K. Hesse, P. Lerche: *Archiv des öffentlichen Rechts*. 105. Band Heft 1. J. C. B. Mohr (Paul Siebeck) Tübingen, 1980, 38.

²⁴ A német alkotmányjog és az Art. 5 Abs. 3 GG is a tudomány belső rendszerét tekinti a védelem tárgyának. BLANKENAGEL, 57.

(egyénről alkotott kép a tudományos munka alapján) és a kompetencia (produktivitás a tudomány területén) biztosítása. A látens eszközök mellett azonban a tudománynak vannak nyílt funkciói is, mint pl. a tudás megalkotása, a tudás szabályozott átadása és cseréje valamint az elismertség (reputáció).²⁵

Egyes szociológiai elméletek a tudományos tevékenységet kívánják összekötni a tudományos viselkedés intézményesített formáival. Ennek következtében megnőtt az érdeklődés a tudományos tevékenység és intézményeinek termékei (outputjai) iránt.²⁶ Méréseket folytatnak a teljesítmények, elsősorban a publikációk vonatkozásában, amely már a tudomány-metria kutatási területét is kijelöli számunkra.²⁷ A tudománymetriai irodalomban még vita folyik arról, hogy milyen mértékig lehet használni egyes munkák vagy kutatók minősítésére az őket idéző közlemények számát minőségi paraméterként. Az alapos és körültekintő tudománymetriai elemzés eredménye csak az egyik, bár igen jelentős eleme lehet a kutatási teljesítmény értékelésének. A kutatási teljesítmény igazi értékét csak azok tudják megítélni, akik maguk is foglalkoznak vagy foglalkoztak tudományos kutatással.²⁸

3. A tudomány szabadsága az alkotmányjogban

Az egyes tudományfogalmakból körvonalazódni látszik a tudományra vonatkozó követelmények összessége, amely a későbbiekben a tudomány szabadság védelmi tárgyának pontosabb meghatározásában is segítségünkre lehet. A tudomány tehát – eltérően a hittől vagy véleményétől – mindig egyfajta objektivitásra törekszik, és végcélja a világ jelenségeire vonatkozó igazság felderítése. Mi számít tehát tudománynak? Azon az alapon, hogy természet- vagy társadalomtudomány, nem lehet különbséget tenni az egyes tudományok között. Mindkettő tudomány tehát, attól függetlenül, hogy tudományos kutatásaihoz különböző paradigmákhoz, módszerekhez folyamodnak, és a tudományuk tárgya is eltérő. Ugyanígy nem érdemes különbséget tenni alaptudomány és alkalmazott tudomány között. Véleményem szerint az, hogy egy adott tudomány hasznos-e, nem lehet alapja annak eldöntésénél, hogy egy adott terület tudománynak számít-e vagy sem.

A fentebbi vizsgálódás segítségével eljutottunk a következő feladathoz: megvizsgálni a tudomány jelenségét abból a szempontból, hogy az alkotmányos rendelkezések milyen szabadsággal ruházzák fel e szférát, illetve pontosan mi is részesül védelemben, ha a tudomány szabadságáról beszélünk. Egy társadalom közös identitásának részét képezi a kultúra, ezen belül a tudomány. Az állam feladata mind a kultúra védelme, mind pedig a kultúrát képvi-

²⁵ A reputáció a tudósok társadalmi elismertségét jelenti, amely az „előremutató, kreatív munka” elismeréseként realizálódik.

²⁶ FARKAS János: *A tudomány társadalmi lényege*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982, 29.

²⁷ „Amit az elég sokféle módon mért mutatók segítségével az idézetelemzés mérni képes, az a tudományos cikkek hatása, tudományon belüli felhasználhatósága. Ezeknek a »méréseknek« az eredményei tehát önmagukban nem tekinthetők elégségesnek cikkek, kutatók vagy folyóiratok minőségi rangsorolására, csak egy szempont szerinti rangsorolásnak, szem előtt tartva, hogy a döntéseket, ítéleteket mindig az adott tudományban járatos kutatók – kutatók egy testülete, csoportja – hozhatják meg, mely az eddigi gyakorlatnak is megfelel. Amit az idézetelemzés ezekhez a döntésekhez adhat, az csak egy további, fontos és objektíven mérhető szempont szerinti rangsorolás.” BRAUN Tibor–BUJDOSÓ Ernő–RUFF Imre: *A tudomány mint a mérés tárgya. Tudománymetriai kutatás Magyarországon*. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Budapest, 1981.

²⁸ BECK Mihály–GÁSPÁR Vilmos: A KLTE természettudományi karán végzett kutatómunka tudománymetriai értékelése. In: Braun Tibor–Bujdosó Ernő (szerk.): *A tudományos kutatás minősége*. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára. Budapest, 1984, 11.

selő intézmények támogatása és fenntartása, amelybe beletartoznak az egyetemek is. Az egyetemek pedig – mint a tudomány hagyományos, bár nem kizárólagos közvetítői – alkotmányos védelmet élveznek. A következőkben a tudomány szabadságának alapjait vizsgálom meg.

Az egyetemek összefonódása a tudománnyal Wilhelm von Humboldt koncepciójában jelent meg, amelynek lényege a tanítás és tudomány összekapcsolása egy közös intézményi keretben. Ez az intézményi keret egy felsőbb tudományos intézmény („höhere wissenschaftliche Anstalten”), ahol a tudományt mindig úgy kezelik, mint egészen meg nem oldott problémát, és ezért az állandó kutatás állapotában vannak, ellentétben az iskolával, melynek csupán a kész és befejezett ismeretekkel van dolga, s csak ilyeneket tanít. Ezért a tanár és tanuló viszonya is egészen más lesz, mint addig. Az előbbi nem az utóbbiakért van, hanem mindketten a tudományért; a tanár munkája részben a tanítványok jelenlététől is függ, mert nélkülük tevékenysége nem lenne olyan eredményes.²⁹ Ezért az, amit felsőbb tudományos intézményeknek nevezünk, ha eltekintünk minden, az államban felvett formától, nem más, mint azoknak az embereknek a szellemi élete, akiket külső kötetlenség vagy belső törekvés vezérel a tudományos kutatáshoz.³⁰ Humboldt szerint a tudományos kutatás közreműködői nem csupán az egyetemi oktatók, hanem az akadémikusok is. Mivel a társadalomban minden kiterjedt tevékenység számára szervezett külső formákat és eszközöket kell adni, az államnak kötelessége, hogy ezeket a tudományos munka számára is megteremtse.

A tudomány művelése napjainkban is legnagyobb részt az egyetemeken történik. A tudományos tevékenységet egybefogó szervezeti kereteket azonban nem csak az egyetemek jelenthetik. A tudomány szabadsága ugyanis kiteljesedhet az akadémiák munkájában is, amely a tudomány magas fokú képviselőit foglalják magukban. Az egyetem keretein belül viszont meg kell vizsgálni, hogy nem csak a tudomány szabadságáról beszélünk, hanem – Humboldt gondolatait továbbfűzve – a tanítás szabadsága is alkotmányjogi kérdésként merül fel. „A tudomány szabad, csakúgy, mint a tanítás szabadsága”: hangzik az a megdönthetetlen elv, amely védi a tudományos gondolatok és a gondolatcsere világát.³¹ E két alapjogot együttesen kell tudományos vizsgálódásnak alávetni, amely majd egy következő tanulmány tárgyát képezi. Az egyetemek feladata tehát a tudományos kutatás és a felsőfokú oktatás elősegítése, és mindkét területre érvényes az alkotmányban megfogalmazott szabadság. Ha ugyanis a szabad mozgásterület nem érvényes e két említett területre, nem beszélhetünk minőségi kutatásról vagy színvonalas tudományos oktatásról.³²

A tudományos kutatás szabadsága³³ nem csak egyéni szabadság, hanem egyben az egész tudományos közösség autonómiája a tudomány üzésére.³⁴

²⁹ Wilhelm von HUMBOLDT: *Über die innere und äussere Organisation der höheren wissenschaftlichen Anstalten in Berlin*. 1809–1810, 2.

³⁰ M. RUFFERT–S. STEINECKE: *The Global Administrative Law of Science*. Beiträge zum ausländischen öffentlichen Recht und Völkerrecht 228. Springer-Verlag, Berlin Heidelberg, 2011, 7–9.

³¹ Roberto BIN: Freedom of Scientific Research in the Field of Genetics. In: Bin, R.–Lorenzon, S.–Lucchi, N.: *Biotech Innovations and Fundamental Rights*. Springer-Verlag Italia 2012, 132.

³² BERKA: 42.

³³ A védelem tárgya a Grundgesetz alapján, például a tudomány. Itt tulajdonképpen nem fogalmazódik meg a tudományos gondolkodás és tudományos eszközök egyfajta status quo-ja, hanem a tudományos szabadság nyitott marad a továbbfejlődés felé. Michael SACHS: *Verfassungsrecht II. Grundrechte*. Zweite Auflage. Springer Verlag, Berlin-Heidelberg, 2003, 318.

³⁴ BIN: 134.

A tudomány szabadsága egyfajta „negatív” szabadságnak is tekinthető. Az állam és annak szervei ugyanis kötelesek távol tartani magukat az adott területtől, tehát az állam nem korlátozhatja vagy akadályozhatja a tudomány szabad művelését. Ez alól akkor van kivétel, ha az állam azért avatkozik be, hogy más, alkotmányosan védett érdeket védjen meg ezzel. A Bundesverfassungsgericht a német alaptörvényben megfogalmazott tudomány szabadságának³⁵ értelmezése során kimondta, hogy ez nemcsak negatív szabadság, hanem egyben pozitívnak mondott szabadság, hiszen e jog az államra kötelezettséget ró a tudomány ápolásának elősegítése tekintetében.³⁶ Az osztrák alkotmány is hasonló kötelezettséget ró az államra (Art 17 StGG), amelynek olyan szervezeti kereteket kell teremnie a tudomány számára, amelyben a tudomány művelése rendeltetésének megfelelően és a tudomány szabadságának figyelembe vételével valósul meg. A tudomány szabadságának gondolata tehát arra irányul, hogy a tudomány saját törvényszerűségei szerint bontakozzon ki. E szabadság garantálja a tudós szabadságát, amely kifejeződik a tudományos kutatás tárgyában, az ehhez igénybe vett eszközök szabad megválasztásában, illetve abban, hogy tudományos eredményeit szabadon terjessze.

Egy korlátja tehát – a fentebbi gondolatnak megfelelően – mégis megemlíthető: a törvényalkotó társadalompolitikailag vagy etikailag vitatott kutatási célokat vagy eszközöket betilthat, vagy szigorított szabályok alkalmazását rendelheti el velük kapcsolatban, mint pl. a géntechnológia vagy az őssejtkutatás területén.³⁷ Ez egy érdekes kérdést vet fel, hiszen e területek tudományos kutatását, eredményeit, akár hasznosítását is. Így tesz Magyarország Alaptörvénye is, mikor a XX. cikkben kimondja, hogy a testi és lelki egészséghez való jog érvényesülését Magyarország – többek között – „genetikailag módosított élőlényektől mentes mezőgazdasággal” segíti elő.

Végül érdemes röviden megemlíteni a tudomány szabadságának kapcsolatát más alkotmányos jogokkal. A tudomány szabadsága a szólásszabadság egyik speciális és (talán) kiemelt területének tekinthető, emellett szoros kapcsolatban áll a tanítás szabadságával is. A tudomány szabadságával párhuzam vonható olyan alapjogokkal, mint pl. a véleménynyilvánítás szabadsága, tudomány szabadsága, vallásszabadság, művészet szabadsága. Ezek elsősorban olyan alapon különböztethetők meg a tudomány szabadságától, hogy a védelem tárgya más a különböző alapjogoknál. Fentebb tett elhatárolásom a tudomány–hit–vélemény hármasság között erre szolgált, valamint a korábban említett különbségtétel tudomány és művészet között segítheti egy további kutatás tárgyát a tudomány szabadsága és más hasonló alapjogok között.

4. Záró gondolatok

A tudomány szabadsága, ahogyan azt a fejtegetés során láthattuk, felvet néhány alapvető alkotmányjogi kérdést. A tudomány szabadsága leginkább a tudomány művelésére, a tudományos közösség autonómiájára vonatkozik, tehát egy szűkebb grémium jelölhető meg az autonómia hordozójaként. Ez azonban nem ilyen egyszerű, hiszen a tudomány megismerésére mindenki jogosult, a tanítás szabadsága is a tudomány eredményeinek továbbadását jelenti.

³⁵ Artikel 5 Abs. 3 GG

³⁶ BLANKENAGEL: 42.

³⁷ BERKA 44.

A tudomány definiálása mindenesetre nélkülözhetetlen, ezt azonban azok tudják csak megítélni, akik maguk is foglalkoznak vagy foglalkoztak tudományos kutatással. Számukra – egyénileg és a tudományos közösség tagjaként – biztosított a tudományos szabadság, amelyet az állam biztosít.

Nem lehet azonban feltétlen szabadságról beszélni, hiszen az állam – a pénzügyi és egyéb szervezeti eszközök révén – gyakran ok nélkül is korlátozhatja a tudomány szabad művelését, amely azonban már további alkotmányos kérdéseket is generál. A tudomány szabadsága minden esetben a tudomány művelése szempontjából kulcsfontosságú alapjog, amelynek biztosítására az államnak minden esetben törekednie kell.

